

Η ΓΟΗΤΕΥΤΙΚΗ «ΕΥΡΥΧΩΡΙΑ» ΜΙΑΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ

Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΜΟΥ δεν είναι του «ειδικού» – γλωσσολόγου, φιλολόγου ή ιστορικού της αρχαιότητας που δεν είμαι. Είναι η οπτική εκείνου που ενδιαφέρεται για τα σύγχρονα προβλήματα, τα σύγχρονα ρεύματα στο πεδίο των ιδεών και των ιδεολογιών και τις καταβολές τους. Ως εκ τούτου η δική μου ανάγνωση είναι εκείνου που η Ιστορία γενικά, η ανά χείρας *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας* ειδικότερα, τον έλκει όχι μόνο ή τόσο για όσα μας λέει για το παρελθόν, αλλά κυρίως για όσα μας αποκαλύπτει για την κατάσταση των πνευμάτων και των πραγμάτων στο σημερινό παρόν της συγγραφής της.

Το πρόβλημα είναι πώς να μεταφέρει κανείς τον πηγαίο ενθουσιασμό του για ένα τέτοιο έργο χωρίς να περιπέσει σε ρητορικές μεγαλοστομίες. Η μεγάλη συμβολή δεν έγκειται ούτε στο μέγεθος (1.213 σελίδες) ούτε στην επιστημονική ορισιμότητα εκ των πλέων διαπρεπών γλωσσολόγων και ιστορικών που συνένωσαν τις δυνάμεις τους από την Ελλάδα και τον κόσμο όλο (70 τον αριθμό) ούτε στην απλότητα με την οποία παρουσιάζονται εξαιρετικά σύνθετα ζητήματα. Η πραγματικά μεγάλη συμβολή, το ξεχωριστό, έγκειται στο ότι πρόκειται για μια *τομή*, για μια *ρήξη* εν τέλει με αντιλήψεις του παρελθόντος. Τομή και ρήξη γιατί απορρίπτονται ιδεοληψίες περί απόλυτης-αδιατάρακτης συνέχειας της γλώσσας (και του γένους), συνάμα όμως απορρίπτονται ιδεολογίες δογματικά προσηλωμένες στο να βλέπουν μόνο ασυνέχειες. Η επιγραφή για τον τόμο αυτόν θα μπορούσε να είναι διατυπωμένη με σαφήνεια: *συνέχεια της*

ελληνικής γλώσσας βεβαίως ναι, αλλά μόνο μέσα από βαθύτατες ασυνέχειες. Το σημερινό γεγονός προ-αναγγέλλεται φυσικά προ πολλού από άλλα επί μέρους έργα. Σήμερα όμως *αποσαφηνίζεται οριστικότερα* στην ίδια τη δόμηση και την εσωτερική λογική των κειμένων ότι ο ελληνικός πολιτισμός και η ελληνική γλώσσα, ως κεντρική του συνιστώσα, δεν αποτελούν κάποιο εξω-ιστορικό «θαύμα» ενός περιούσιου λαού και ότι αντίθετα αναδεικνύονται μέσα από την ίδια την ανάδειξη όλων των άλλων πολιτισμών και γλωσσών. Ο τόμος αυτός διέπεται από ενιαία ραχοκοκαλιά τέτοια που συνάμα να επιζητεί την ουσιαστική και βαθύτερη πολυφωνία αντί της συχνά αλληλοαναιρετικής επιφανειακής πολυγλωμίας. Σε εποχή ζόφου φρικτού ο τόμος αυτός δεν αναζητεί, όπως συχνά συνηθίζεται, σανίδα σωτηρίας στην «ελληνικότητα», στην προγονολατρεία και στην εξιδανίκευση της «*ήδιστης*», «*κάλιστης*», «*ανθρωπιοτάτης*» (κατά Γαληνόν) και *τελειότερης* γλώσσας στον κόσμο, σε αντιδιαστολή μάλιστα με τους «*βαρβαρόφωνους*» ή «*βαρβαρόστομους*». Επιζητεί όμως την ιδιαιτερότητα της ελληνικής γλώσσας μέσα από την πρόσμειξη (τη σύγκραση) με όλους τους άλλους. Σε εποχή που ανατινάζονται πύργοι και μνημεία, βομβαρδίζονται χώρες –όλα σταυροδρόμια εθνών και πολιτισμών–, σε μια τέτοια εποχή που διευρύνεται η ασυνενοησία και περιορίζονται (όταν δεν διακόπτονται) οι επικοινωνίες, ο τόμος επιζητεί τις ευρύτερες δυνατές *επι-κοινωνίες*, επιζητεί επίμονα τις *δια-σταυρώσεις* εκεί που παρεμποδίζονται. Σε εποχή που διαχέεται η ανομία, η σύγχυση και ο ανορθολογισμός τα 120 κείμενα αντιτείνουν τον ιστορικό λόγο, την πειθαρχημένη επιχειρηματολογία διατηρώντας όλη την ταπεινοφροσύνη της σχετικότητας [δεν είναι η μία και μοναδική ιστορία της ελληνικής γλώσσας αλλά «*οι ιστορίες (πληθυντικός) της ελληνικής γλώσσας*» (και των *διαλέκτων της*), όπως τιτλοφορείται το εισαγωγικό κεφάλαιο του επιστημονικού διευθυντή].

Στον τόμο αποτυπώνονται πολυσήμαντες και πολύτροπες διασταυρώσεις. Διασταυρώσεις *επιστημονικών γενεών* (από ογδοντάρηδες μέντορες –και τον Chadwick που πρόσφατα απεβίωσε– μέχρι τριαντάρηδες ερευνητές), διασταυρώσεις *επιστημονικών πειθαρχιών*, *θεματικών* και των *εξειδικευμένων λεξιλογίων* τους (γλωσσολογία, ιστοριογραφία, νευροφυσιολογία, ψυχανά-

Ο Στέφανος Πεσμαζόγλου διδάσκει στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

λωση, βιολογία, φιλοσοφία, πολιτισμική σημειολογία, επιγραφική, παπυρολογία, λογοτεχνική και μεταφραστική θεωρία, θεατρολογία, νομική επιστήμη, θεολογία, παιδαγωγική). Αποτυπώνονται *θεματικές διασταυρώσεις*: διόλου τυχαία επιλεγμένοι κομβικοί όροι, όπως *Ελληνισμός*, *Έλληνας και Βάρβαρος*, *φιλοτιμία*, *παράδεισος*, *άγιος*, *ψυχή*, μελετώνται ως προς τις σημασιολογικές μετατοπίσεις τους, ενώ ελέγχονται αυστηρά οι αισθητικές αφαιρετικές χρήσεις τους. (Μας διαφεύγει ορισμένες φορές το ότι και οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία). Υπεισέρονται ακόμη παροιμίες, γνωμικά/αποφθέγματα, αινίγματα, ανέκδοτα, λογοπαίγνια, επιστολογραφία, αισχρολογία και, τέλος, προσφέρονται τα εξόχως χρήσιμα παραρτήματα για τις μορφές *μη λεκτικής επικοινωνίας*: εικονική, μουσική, σωματική επικοινωνία, παιδικός λόγος.

Εκτός όμως από τις δραστικές γενεαλογικές, επιστημονικές και θεματικές διασταυρώσεις, το κυριότερο θα έλεγα, *ιχνηλατούνται διασταυρώσεις πολιτισμών και γλωσσών* που διαμορφώνουν την *ιδιαιτερότητα* της ελληνικής γλώσσας, όχι όμως την ανωτερότητα. Αναζητούνται σχολαστικά σε διαφορετικά κεφάλαια οι *επαφές* της ελληνικής με άλλες 17 γλώσσες – άλλες νεκρές σήμερα, άλλες ζωντανές και άλλες νεκροναστημένες (σημιτικές, ιλλυρική, φρυγική, καρική, λυκική, λυδική, ιρανική, ετρουσκική, εβραϊκή, λατινική, συριακή, αραβική, κελτικές, ινδικές). Λέξη-κλειδί: *επαφές*. Το ήθος της επικοινωνίας, θα πει ο Χριστίδης παραπέμποντας στη σχολή της Φρανκφούρτης με όλα τα *δάνεια* και τα *αντι-δάνεια* που τέτοιες επαφές επιφυλάσσουν. Περρασμένα ξεχασμένα τα περί *καθαρότητας* της ελληνικής γλώσσας με όλα τα συγχρονικά παρεπόμενα. Αντίληψη που γενικεύθηκε στα Βαλκάνια την τελευταία δεκαετία των ανταγωνιστικών εθνικισμών οδηγώντας σε αμοιβαίες *γλωσσικές εκκαθαρίσεις* και παράλληλες *βίαιες αιματηρές εθνοκαθάρσεις*. Γιατί το γνωρίζουμε πλέον πολύ καλά: στο εργαστήριο της γλώσσας, με πρώτη ύλη της λέξεις, τις μνήμες (και τις σιωπές τους), προπαρασκευάζονται οι πράξεις του μίσους και της μισαλλοδοξίας. Ο πλούτος λοιπόν στο έργο αυτό αναζητείται επίμονα στις προσμείξεις. Μια πρώτη μεγάλη διδασκαλία αυτού του τόμου-θησαυρού είναι πως οι μακρόσυρτες περίοδοι *διασταύρωσης* φυλών, γλωσσών και πολιτι-

σμών είναι εκείνες στη διάρκεια των οποίων μεγαλούργησαν ή αναβαπτίστηκαν οι πράγματι Μεγάλοι Πολιτισμοί. Ιδιαίτερα στην περιοχή μας στα *κρίσιμα αυτά σταυροδρόμια* της Ανατολικής Μεσογείου –μήτρα μεγάλων πολιτισμών και των τριών μονοθεϊστικών θρησκειών– τοποθετούνται φυσικά ο κλασικός και ο ελληνιστικός με τις ανατολικές τους οφειλές, μία χιλιετία αργότερα ο αναγεννησιακός με τις ελληνικές, ιουδαϊο-χριστιανικές αλλά και αραβοϊσλαμικές επιρροές. Οι τελευταίες κατά κανόνα μας διαφεύγουν σε εποχές που ρητά ή άρρητα διατυπώνεται, σιωπηλά-τακτικά υπονοείται αλλά δεν λέγεται η σύγκρουση πολιτισμών με τις κυμαινόμενες ιεραρχήσεις ανωτερότητας, ρυθμιζόμενες κατά βούληση με κριτήριο την οπτική σκοπιά. Εξ αντιστροφής με την ως άνω διδασκαλία, μια δεύτερη συμπληρωματική μεγάλη διδασκαλία του τόμου είναι πως *ένας ηγεμονικός πολιτισμός είναι ο πρώτος που αυτοαπειλείται* χωρίς νέες διασταυρώσεις όταν προαπαιτεί τον περιορισμό όλων των άλλων – αν όχι τον αποκλεισμό τους. Ένα από τα πολλά που έμαθα από τον τόμο αυτόν είναι ότι σε εποχές αυτοκρατορικής υπερεξάπλωσης της ελληνικής, όταν μιλήθηκε ευρύτατα από αλόγλωσσους, ακριβώς τότε ήταν που εκδηλώθηκε και η κάμψη της. Μου θύμισε όσα πρόσφατα ο διευθυντής των εκδόσεων Penguin υποστήριξε για *απαρχή πτώχευσης* της ηγεμονεύουσας αγγλικής από την επιταχυνόμενη συρρίκνωση στις διασταυρώσεις της με άλλες γλώσσες (αδιαφορία για όλους τους άλλους πολιτισμούς, συνεπαγόμενη κάθετη κάμψη των μεταφράσεων στα αγγλικά).

Ο τόμος αυτός διδάσκει και κάτι ακόμη – η τρίτη μεγάλη διδασκαλία: ότι το πάθος και η αγάπη για την ελληνική γλώσσα, η εναγώνια αναζήτηση των ριζών και στα πρώτα ανιχνεύσιμα ίχνη διόλου δεν προαπαιτούν την υποβάθμιση, την υποτίμηση του «άλλου», διόλου δεν διεκδικείται μέσα από την αποσιώπηση της δικής του συμβολής. Αντίθετα εκφράζεται στον τόμο αυτόν με την *ευρυχωρία* μιας πράγματι μεγάλης σύνθεσης που αγκαλιάζει τον «άλλον» και αναδεικνύει στο έπακρο τη δική του συμβολή χωρίς αταβιστικά πλέγματα μιας φανταστικής παρελθούσας ανωτερότητας, στάσεις οι οποίες κατά κανόνα περισσότερο συγκαλύπτουν την εκάστοτε κατωτερότητα.

Ένα έργο σαν αυτό γονιμοποιεί. Γονιμοποιεί σε πολλές κατευθύνσεις. Δεν είναι

απλώς το *εκδοτικό γεγονός της χρονιάς*, όπως έχει ήδη κατακυρωθεί στις πολιτισμικές σελίδες. Αλλά σε περίοδο που τα πρωτοσέλιδα κατακλύζονται με όσα αποτυπώνουν τη διαχεόμενη διεθνή τρομοκρατία και τη διευρυνόμενη πλανητικά δικαιοκράτεια και πολεμική βία, αν επιθυμεί κανείς να δώσει φως ελπίδας, τότε μια τέτοια πράξη *γενναιοδωρίας* είναι αμφίβολα η πρώτη είδηση όχι των πολιτισμικών σελίδων αλλά η πρώτη είδηση του οκτάστηλου της πρώτης σελίδας. Η αξιολόγηση αυτή αφορά έντυπα και ραδιοτηλεοπτικά δελτία που θα αρνηθούν έστω για μία ημέρα να περιπέσουν στη *λεπτεπίλεπτη γοητεία που ασκούν πάνω μας οι σκηνές τρόμου και η συνεπακόλουθη ασχήμια*, με την ορολογία του George Steiner, και που θα αρνηθούν να υποκύψουν για αυτή τη μία και μόνο ημέρα στην *«αρρωστημένη έλξη της κατανάλωσης της εικόνας της καταστροφής»*, κατά την Doris Lessing. Που θα αποκαθλώσουν, επιτέλους, από τους βαρετά επαναλαμβανόμενους τίτλους που αποτυπώνουν τα μονότονα τύμπανα του πολέμου και του τρόμου για να αναφωνήσουν με πίστη, στεντορεία τη φωνή, πως η Ελλάδα σήμερα, όχι «τότε», παράγει πολιτισμό. Παράγει πολιτισμό ο οποίος αξίζει να εξαχθεί μεταφραζόμενος αρχικά στα αγγλικά, τη *lingua franca* της εποχής, στις άλλες «ισχυρές» γλώσσες αλλά οπωσδήποτε και στις ανατολικομεσογειακές γλώσσες: αραβικά, εβραϊκά, περσικά και τουρκικά – όλες όσες συμμετέχουν στις πυκνές γλωσσικοπολιτισμικές ανταλλαγές με την ελληνική. Μια νέα μετάφραση των Εβδομήκοντα, αντίρροπη αυτή τη φορά, έχω στο νου μου, με συνεργασία χορηγών και Δημοσίου. Αν δεν είναι αυτή η πλέον δημιουργική διπλωματία των πολιτισμικών ιδεών, ειλικρινά δεν γνωρίζω τι είναι. (Σίγουρα πάντως όχι οι προσπάθειες στενής εθνοκρατικής ιδιοποίησης πρότερων πολιτισμών, όσο άρτιες και αν ήταν οι πολυδάπανες συναφείς εκθέσεις στις μητροπόλεις της Δύσης.)

Θεωρώ σημαδιακό για τα πνευματικά μας πράγματα που το *εκδοτικό αυτό big bang* προήλθε από θεσμούς ριζωμένους στη Θεσσαλονίκη, από πρόσωπα που αγάπησαν σφόδρα (εκτός από την ελληνική γλώσσα) και αυτή την πόλη. Είναι η *άλλη Θεσσαλονίκη* και συνάμα η *άλλη Ελλάδα* η οποία αναδύεται αποφασιστικά στο εγχείρημα των δύο ιδρυμάτων, μια που την προηγούμενη δεκαετία επικράτησαν οι ειρόνες του πιο μισαλλόδοξου εθνικισμού

(μακεδονικά συλλαλητήρια) και του πλέον σκοταδιστικού *ορθόδοξου φονταμενταλισμού* (Ροτόντα, εγκαίνια έκθεσης κειμηλίων του Αγίου Όρους με τον αποκλεισμό των εκπροσώπων άλλων θρησκειών). Ιδεολογίες και στάσεις που διαγράφουν άλλους πολιτισμούς και θρησκείες και δεν αναγνωρίζουν άλλες ταυτότητες, που απαιτούν ακριβώς τον αποκλεισμό του Άλλου, τον αποκλεισμό όλων των άλλων θρησκειών. Η Θεσσαλονίκη που προβάλλει αντιστικτικά είναι η *άλλη Θεσσαλονίκη* (και μαζί της η άλλη Ελλάδα), εκείνη των *ανοιχτών οριζόντων* και ενός *ουσιαστικού σε βάθος κοσμοπολιτισμού*.

Ο έπαινος και το μεγάλο ευχαριστώ για την έκδοση αυτή ανήκουν στο Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας και στο Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη αλλά και στα πρόσωπα που τα ενσαρκώνουν. Ανάμεσά τους ο Δημήτρης Μαρωνίτης. Τρεις δεκαετίες τώρα στάθηκε αληθινός φάρος για ορισμένους από μας με την *ηθική του δημόσια στάση* και την *κριτική του αντίσταση* σε όλες τις πιο σκοτεινές και σκοταδιστικές εκφάνσεις του νεοελληνικού πολιτικού πολιτισμού: δικτατορία, λαϊκισμοί, ηθικο-συνταγματικές αυθαιρεσίες, εθνικισμοί.

Μια σύλληψη με μεγάλη πνοή χωρίς μόχθο μένει μόνο στα χαρτιά. Ο Τάσος Χριστίδης –το γνωρίζουμε από τους συντάκτες λημμάτων του τόμου και όχι από τον ίδιο, μια που αποφεύγει να μιλάει για τα πάθη του– κατέβαλε *μόχθο πολύ* στον σχεδιασμό, στη συγγραφή των δέκα εισαγωγικών κεφαλαίων. Από κοντά είχε βέβαια όλους τους άξιους συνεργάτες των δύο ιδρυμάτων και τους συγγραφείς. Και μια ευχή: να συμπληρωθεί η ιστορία της ελληνικής γλώσσας από τα ύστερα ελληνιστικά χρόνια μέχρι σήμερα – ευχή που θα επεύχεται ο Χριστίδης, ο οποίος άλλωστε φρονίμως ποιών δεν προαναγγέλλει συνέχεια έχοντας ήδη συνειδητοποιήσει τη συνθετότητα του εγχειρήματος και έχοντας μπροστά του την αποπεράτωση ενός άλλου έργου ζωής. Και εφτάψυχοι, όπως δυστυχώς έχει εμπειρικά διαπιστωθεί, δεν είμαστε!